

tipográfiaiilag nem különülnek el — gátolják az amúgy számtalan érdekes adattal és információval megtűzdelt tanulmány olvashatóságát.

Magyar szerzők műveit nem játszották a tárgyalt időszakban Salzburgban, csak *Kodály Zoltán* 1923-ban, Pest, Buda és Óbuda egyesítésének ötvenedik évfordulójára írt *Psalmus Hungaricus*-a merült fel a magyar kultúrpolitika javaslataként. A fellépők között is csupán az 1937-ben a bécsi *Staatsoper*hez szerződött *Réthy Eszter* szoprán énekesnő képviselte hazánkat. Illetve *Horthy Miklós* kormányzó, aki 1936 augusztusában *A nürnbergi mesterdalnokok* előadását hallgatta meg annak az *Arturo Toscanin*nek a vezényletével, aki vérbő nacionalistából lett a salzburgi kultúrpolitikai ellenállás vezéralakjává. Az 1938 után, az egyre rövidebb, a hadimorál javításának céljával rendezett „háborús játékokon” itt fellépett magyarok között említést érdemel a nemzeti-szocialista sajtó által folyamatosan támadott *Lehár Ferenc*, aki Hitler támogatásával a „német operett mesterévé” avanszált.

A korábban jelzett észrevételek nem változtatnak azon a meggyőződésen, hogy a korszak politikai és kultúrtörténetének szakavatott ismerőjeként *Kriechbaumer* professzor nagyszámú szakirodalmi bázison és levéltári forráson nyugvó, széles kontextusba helyezett, a történeteket olykor perenyi pontossággal felidéző, alapos és izgalmas munkát tett le az asztalra. A két kötet azt igazolja, hogy az osztrákok nem szabadulnak egykönnyen, de talán nem is akarnak nagyon szabadulni az egykori nagyságot garantáló dinasztikus múlt árnyékától.

Fiziker Róbert

Eric Gobetti

ALLEATI DEL NEMICO

L'occupazione italiana in Jugoslavia (1941–1943)

Laterza, Bari, 2013. 196 o.

EGYÜTT AZ ELLENSÉGGEL

Az olasz okkupáció Jugoszláviában, 1941–1943

1918. december 1-jén kikiáltották a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságot, vagy ismertebb, 1929-ben hivatalossá lett nevén Jugoszláviát. Mivel az új állam veszélyeztette Olaszország adriai egyeduralomra és balkáni térnyerésre irányuló terveit, az olasz külpolitika elsődleges célja a megalakulást követően Jugoszlávia felbomlasztása lett. Ezt az irányvonalat gyakorlatilag a „nagy háború” végétől Olaszország második világháborúból való, 1943. szeptember 8-án bekövetkezett kiugrásáig követte az olasz politikai elit. A délszláv összeomlás érdekében Olaszország nemcsak az ebben szintén esetlegesen érdekelt államokkal — így Magyarországgal és Romániával — igyekezett szövetséget kialakítani, hanem kereste a kapcsolatot a Jugoszlávián belüli, szeparatizmusra törekvő elemekkel, vagyis többek között a horvát usztasa-mozgalommal is.

Eric Gobetti több olyan könyv (*Dittatore per caso. Un piccolo duce protetto dall'Italia fascista. L'ancora del Mediterraneo*, Napoli, 2001; *L'occupazione allegra. Gli italiani in Jugoslavia (1941–1943)*, Carocci, Roma, 2007.) szerzője, melyek a Jugoszlávia 1941 áprilisában bekövetkezett német lerohanását követően létrejött, és egészen az 1943-as olasz kapitulációig fennálló Független Horvát Államról szólnak. A német–olasz támogatással megalakult bábállam élén az usztasa „Poglavnik”, azaz a „Nemzetvezető”, Ante Pavelić állt. Olasz szempontból ez az időszak tekinthető az usztasáknak 1929 óta nyújtott támogatás megkoronázásának. *Gobetti* azonban nemcsak az olasz sikerek, hanem a *Josip Broz Tito* által vezetett partizánharc bemutatását is célul tűzte ki, ami — mint megállapítja — a kiugrást követő német megszállás idején modellül szolgált Olaszország partizánjainak (IX.). De képet kapunk a Dra a *Mihailović* által vezetett csetnik-mozgalom jelenlétéről is a horvát államban.

A felhasznált források bősége mutatja, hogy *Gobetti* könyve hosszas kutatómunka terméke. Áttekintette mind az olasz nemzeti, külügyi és szárazföldi katonai levéltárak, mind pedig a belgrádi, zágrábi és ljubljani intézmények iratanyagát, és forráskiadványokra is támaszkodott. Láthatóan jól ismeri a téma historiográfiáját, amit a csaknem húsz oldalas irodalomjegyzék bizonyít. Az általa forgatott monográfiák és tanulmányok között szép számmal találhatók olasz, horvát, szerb, angol és francia nyelvű munkák is. Annak érdekében, hogy árnyaltabbá tehesse és szí-

nesíthesse a képet, a szerző élt a fennmaradt memoárok adta lehetőségekkel, olasz és jugoszláv kortársak emlékiratait egyaránt feldolgozta, melyek között megtaláljuk Mussolini vejének, a külügyminiszteri posztot betöltő Galeazzo Cianónak naplóját is. A bibliográfia mellett említésre méltó a könyv végén fellelhető névmutató.

Gobetti monográfiája hat fő fejezetből áll, melyeket jól áttekinthető tagolásban egyenként több alfejezetre osztott. Ahhoz, hogy az olvasó tisztában lehessen azzal, területileg mely vidékeken is jár, a szerző — nagyon helyesen — a könyv első oldalán térképet helyezett el, ami a Független Horvát Állam Jugoszlávián belüli elhelyezkedését ábrázolja.

Az első nagyobb egységben Gobetti a terület megszállásának körülményeit beszéli el. Rendkívül érzékletesen állítja szembe a jugoszlávok ellen aratott győzelemről szóló fasiszta tudósításokat a tényekkel, amikor egymás mellett idézi a „hét nap alatt bekövetkezett diadalt” hirdető olasz tudósításokat, és a hadtörténeti levéltárakban végzett kutatás eredményeit, melyek arról szólnak, hogy az olaszok gyakorlatilag harc nélkül elfoglalhatták a németek által előkészített teret (5.). Ebből kiviláglik, hogy Gobetti a történelmi tények objektív ismertetésére törekszik, és nem elfogult hazájával, Olaszországgal. A megszállás napjainak bemutatását követi az előzmények ismertetése, de a visszaulalásos módszer egyáltalán nem zavaró, sőt, inkább élvezetesebbé teszi az olvashatót, csakúgy, mint a legtöbb alfejezet élén álló visszaemlékezések. A könyv olvasmányos voltát a történeti jelen idő használata szintén elősegíti.

Azt az állítását, miszerint Galeazzo Cianónak konkrét, évekkel előbb kidolgozott tervei voltak Horvátország fasiszálására (8.), a szerző nem támasztja alá elsődleges forrással, azt viszont igen, hogy Pavelić nem kapott kellő tájékoztatást a fasiszta vezetőktől arról, hogy mi vár rá (14.). Ennek okait azonban nem fejti ki, ami példázza a mű egyetlen gyenge pontját, vagyis azt, hogy a narratíva helyenként hézagos, elnagyolt, bizonyos mozzanatok nem kerülnek kellő kifejtésre. Jó leírást ad ezzel szemben arról, hogy Olaszország és az usztrasák miként lehettek szövetségesek annak ellenére, hogy az olasz–horvát érdekek mind az Isztrián, mind Dalmáciában, mind Fiumében ütköztek az évtizedek során. Úgy vélem, egyetérthetünk Gobetti erre adott magyarázatával, miszerint az usztrasákat és a fasisztákat egyaránt jellemezte a nacionalizmus, és ez az érzés összekötő kapocsként szerepelt közöttük. Ily módon Pavelić nem az adriai hegemoniára törekvő olaszokat, hanem a horvátokat uralmuk alá kényszerítő szerbeket tekintette fő ellenségének (22.). A szerző részletes képet ad a terület etnikai, vallási viszonyairól is, ami egy nemzetiségi konfliktus tárgyalását célul kitűző műben elengedhetetlen. Részletesen elbeszéli egyébként azt is, hogy az olasz megszállók miként igyekeztek meghonosítani az önálló Horvátországban a fasiszta berendezkedést.

A második fejezetben kerül sor az ellenállási mozgalom kibontakozásának bemutatására. Gobetti négy ellenálló csoportot tart jelentősnek. Egyrészt a szerb többségű területeken felütötték a fejüket a parasztlázadások, másrészt erőszakról sem mentes lázongásokba kezdtek a városi, főleg dalmáciai munkások. Mellettük, harmadik és negyedik elemként, bekapcsolódtak az ellenállási mozgalomba a montenegróiak és a szlovének (34–35.). E csoportok helyzetét és az ellenállásban való részvételüket életre hívó motivációikat a szerző kellő részletességgel az olvasó elé tárja. A résztvevők számadatainak részletes közlésével igyekezett hangsúlyozni a mozgalom fontosságát, valamint sejtetni engedni azt, hogy a látszólag jól megszervezett bábállam, élén a Poglavnikkal, valójában talán mégsem volt sem annyira jól szervezett, sem annyira hű a vezéréhez...

Az ellenállási mozgalom kibontakozását az olasz vezetés azonnal észrevette, s mielőbb tenni igyekezett ellene. Mint a szerző igyekszik rávilágítani, az intézkedések — vélhetően azért, mert rövid idő alatt kellett kitalálni valamit a lázongások csírájukban való elfojtására — korántsem bizonyultak egységeseknek, így sikereseknek sem (42.). Az indoklás azonban itt is elmarad, így az olvasó kénytelen találgatásokba bocsátkozni a sikertelenség okait illetően. Ennél mélyrehatóbban vizsgálja a szerző az ellenálló csoportok kapcsolatfelvételét, különösen Tito kommunisztái és a csetnik Mihailović találkozóit részletezi. A baloldali partizánok és a jobboldali csetnikek ugyanis rögvest összefogtak, mihelyt érzékelték a kívülről fenyegető ellenség jelenlétét. Gobetti mind a csetnikről, mind a partizánokról részletesen szól egy-egy alfejezetben, ami azért kiváló eleme a könyvnek, mert e két felkelő csoport közismert, ám az emberek túlnyomó többségének csak felszínes ismeretei vannak róluk. Összefogásukat követően, 1942 elején megkezdődött a polgárháborúba torkolló ellenállás (54.).

A szembenálló felek bemutatását követően, a monográfia harmadik fejezetében Gobetti a háború menetéről villant fel képeket. Szinte regénybe illő stílusban, de mégis tudományosan mesél a viszontagságokról, melyekkel a harcoló katonáknak szembe kellett nézniük 1941–1942 telén

60–61.). A könyv legnagyobb erényét éppen ezek a leírások adják, melyek szakmailag kifogástalannak, és ugyanakkor a széles olvasóközönséget is megnyerik, olykor meg is hatják. *„Az éhezésnek, hidegnek, elszigeteltségnek leginkább kitett helyőrségek parancsnokainak gondoskodniuk kellett a túlélők élelmezéséről, számolniuk kellett a fagyás okozta halálesetekkel, és folyamatosan tartaniuk kellett a meglepetésszerű támadásoktól, amelyek időnként valóságos pánikot keltenek. Akadtak helyőrségek, melyek egész télen a világtól elzárva tengődtek...”* – festi le az olasz csapatok helyzetét (61.). Az olasz parancsnokok közül Pirzio Biroli, Mario Robotti és Giuseppe Bastiani említ csodálattal, akik Jugoszlávia hegyeiben vertek táborn, és a kemény tél ellenére mindvégig kitarítottak, hősiességükkel példát állítva a katonák elé.

Gobetti a háború elbeszélése során nem csatajeleneteket ábrázol, hanem a katonák és vezetőik lelkivilágát igyekszik megismertetni az olvasóközönséggel. A csaták pontos helyének, dátumainak időnkénti mellőzése végett az olvasónak nem támad hiányérzete, mert az adatoknál sokkal többet ér annak megismerése, hogy miként élték meg a háborút a résztvevők. Ez a fajta elbeszélő technika lehetővé teszi, hogy a küzdelem eseményeit ne felszínesen ismerjük meg, hanem átérezzük mélységeit. A szerző a lélektani ábrázolás közben nem mulasztja el érzékeltetni azt sem, hogy Jugoszláviát korántsem jellemezte a belső egység, számos etnikai és vallási ellentét feszült egymásnak a délszláv államban. Mindazonáltal — mint több helyütt hangsúlyozza — e békeben egyet nem értő népek képesek voltak arra, hogy Olaszország ellenében együttműködjenek. Ennek szép példájaként meséli el, hogy a jugoszláv ellenállók kötelékein belül az ortodox és a katolikus karácsony egyaránt megünneplésre került, és nem feledkeztek meg az iszlám vallási ünnepekről sem (77–78.).

A mű negyedik nagyobb egységét Gobetti a két szembenálló hadsereg jellemzésének szenteli. Mint írja, mind az olaszok, mind a jugoszlávok már korábban megfogalmazták, hogy mit is jelent jó katonának lenni. A jó olasz katona elszánt harcos, aki a végsőig kitart bajtársai mellett, a kiváló jugoszláv katona pedig pontosságra, összeszedettségre és komolyságra törekszik, mintaként tekintve a németek harci morálját (79–80.). Az előző fejezet lélektani ábrázolást követve a szerző nem rejt véka alá, hogy az igyekezet ellenére a katonák időnként kétségbe estek családjuk, barátaik távolléte miatt, és a háborús viszonyok kegyetlen körülményei is olykor megingatták hitüket (81.). Gobetti nem konkrét esetekről, hanem a katonák kollektívumáról mondja ezt, ezzel is érzékeltetve, hogy bár a két tábor ellenségként tekintett egymásra, ő maga nem kíván egyik fél pártjára sem állni. Céljaik és gondolataik mind az olasz katonáknak, mind a jugoszláv ellenállóknak ugyanazok voltak. Háborúban azonban az emberség háttérbe szorul, így a jugoszláv felkelők elleni harc egyre kegyetlenebb méreteket öltött. 1943-ban igencsak nagy számban alkalmazták a „felégetett föld” taktikáját, mely a Gobetti által idézett visszaemlékezés szerint a terület éheltetlenné tételét és a lázadó bandák kiirtását volt hivatott elősegíteni (89.). Azonban a partizánok is ugyanilyen kegyetlenek voltak, különösen az olasz hadifoglyokat tartották embertelen körülmények között (100.). A szerző objektíven mutatja be mindkét fél tetteit.

Az ötödik, rövidebb fejezet szerint Olaszország, bár látszólag az usztasák feltétlen szövetségese volt, hamarosan a szerb csetnikekkel is ideológiai rokonságot vélt felfedezni, és titokban velük is szöveteztek. Az usztasák ezt látva egyre inkább a német kormánnyal szimpatizáltak, így Olaszország szemében kiszáradva bűnösökké váltak két okból is. Egyrészt őket okolták, amiért a titoista „lázádok” harcoltak az olaszok ellen, másrészt árulásként értékelték a német kormánnyal való kollaborációjukat (114.). Ez jó érzékelteti azt, amire Gobetti nem tér ki, vagyis az olasz–német viszonyt. Esetükben ugyanis két olyan háborús szövetségesről beszélhetünk, akik egymás oldalán harcolnak, ám valójában mindketten saját népük hegemoniájára törnek, így csakhamar versenytársakká válnak Horvátországban. Azonban — és erre már a szerző is kitér — a közös ellenség, vagyis a partizánok ellen ők is képesek összefogni (115.), csakúgy, mint Jugoszlávia különböző etnikumai a kívülről jövő veszély megfékezésére érdekében.

A partizánok elleni német–olasz szövetség mellett hamarosan kialakult még két tábor, a német–usztasa, és az olasz–csetnik. Közülük különösen az utóbbi jelentett érdekes párosítást, amint ezt Gobetti is finoman érzékelteti. Azonban meg is magyarázza a fordulatot: az olaszok a horvátokat hamis, gyenge alakoknak minősítették, míg a szerbeket magukhoz hasonlatos bátor lovagoknak tartották (117.). 1942–1943 telétől kezdve az olaszok és a csetnikek együtt tettek erőfeszítéseket az etnikai tisztogatás érdekében (124.), azonban e szövetség később keserű csalódást hozott Olaszországnak. A szerző kitér arra is, hogy az olaszok viszont nem bántották a zsidókat, akik a német befolyási övezetből gyakran az olasz megszállók fennhatósága alá igyekeztek menekülni (129.).

A könyv utolsó lapjain Gobetti a megszállás végnapjaira tér ki, amihez a fordulat tele, közelebről az 1943 februárjában befejeződött sztálingrádi csata kimenetele is nagyban hozzájárult. A német–olasz haderő szorult helyzetében rögtön megmutatkozott az olasz–csetnik szövetség képtelensége, Mihailović hamarosan az angolokkal kereste a kapcsolatot (136.). Itt válik érthetővé, hogy Gobetti a csetnikek és az olaszok közeledéséről szóló fejezetnek miért adta az „*Olasz–csetnik haláltánc*” címet (112.). Az olaszokban azonnal tudatosul, hogy a helyzet megváltozott, tenni azonban nem tudnak ellene. A Jugoszlávia külső ellenségei elleni összefogást választó délszláv népeknek sikerült felvenniük a kapcsolatot az amerikaiakkal, az angolokkal és a szovjetekkel egyaránt (141–142.), így a polgárháború helyét átvette a világháború, mely a partizánok — és az őket támogató szövetséges nagyhatalmak — győzelmével végződött (145.). Így foszlottak szerte Mussolini álmai, melyeket Olaszország balkáni hegemoniájáról szőtt.

Gobetti művét Olaszország kapitulációjának napjával, 1943. szeptember 8-ával zárja. Úgy vélem, hogy a könyv nagyon érzékletesen, lélektani elemeket és tudományosan igazolható tényeket egyaránt felsorakoztatva ábrázolja az usztasák olasz támogatásának kimenetelét. Végkövetkeztetése — melyet csak sejtetni enged — az, hogy a békeidőben fennálló etnikai viszályok külső ellenség esetén elfelejtődnek, s helyüket az ország védelmére való összefogás szándéka váltja fel. Olvasmányos stílusának köszönhetően a munka nemcsak a szakmabeliek, hanem a széles olvasóközönség figyelmét is felkeltheti. A könyv egyetlen hiányossága, hogy az ok-okozati összefüggések feltárásával, bemutatásával a szerző időnként adós maradt. Azonban a könyv nagyszámú erénye, mint például az alapos kutatómunkára való építés, az érthető stílus és a lélektani elemzések, mindenképp elismerésre méltóvá teszik a monográfiát.

Hamerli Petra

„BEWEGTES MITTELEUROPA”

Beiträge zur internationalen Doktorandenkonferenz des Doktoratskollegs der Fakultät für Mitteleuropäische Studien an der Andrassy Universität Budapest

(Hgg.) Andra-Octavia Drăghiciu – Fabienne Gouverneur – Sebastian Sparwasser
Mitteleuropäische Studien VIII. Herausgegeben von Dieter A. Binder, Georg Kastner
und Arnold Suppan

Gabriele Schäfer Verlag, Herne, 2014. 269 o.

„MOZGALMAS KÖZÉP-EURÓPA”

*A Budapesti Andrassy Egyetem Közép-európai Tanulmányok Tanszéke Doktor
Kollégiuma által szervezett nemzetközi doktoranduszkonferencia előadásai*

Az Andrassy Egyetemen (a továbbiakban: AE) zajló kutatás és oktatás középpontjában a közép- és kelet-európai országok, illetve a Duna-régió történeti és európai integrációs folyamatai állnak. Az Osztrák Tudomány- és Kutatásügyi Szövetségi Minisztérium kezdeményezésére 2010-ban jött létre az intézmény Közép-európai Tanulmányok Tanszékén az a — jelenleg négy évfolyam tíz hallgatójából álló — doktorátusi kollégium, amely 2012. november 15–16-án immár a második nemzetközi tanácskozását rendezte meg ifjú német, osztrák, román és magyar társadalomtudósok részvételével. A kötet tizenegy, a közép-európai kérdés különböző kulturális és történettudományi aspektusaival foglalkozó előadás szerkesztett változatát közli.

A „*Mozgalmás Közép-Európa*” mottó jegyében szervezett konferencia első paneljében elhangzott négy referátum középpontjában az *emigráció* és a *remigráció* témaköre állt. Ezek közül *Sebastian Sparwasser* (AE/Freiburgi Egyetem) és *Erdős Kristóf* (ELTE) eddig kevésbé kutatott történeti problémákat bemutató tanulmánya került be a válogatásba. Sparwasser a második világháború után Magyarországról kitelepített németajkúak közül annak a becslések szerint mintegy nyolc-tízezer embernek (az összes kitelepített három-öt százalékának) a sorsát rajzolja meg, akik a jogfosztás és a vagyonuk kisajátítása ellenére a honvágytól hajtva hazatértek. A szerző tizennégy interjút készített olyanokkal, akik gyerekként vagy fiatal felnőttként átéltek a kitelepítés és a Németország megszállási zónáiban tapasztalt kirekesztettség gyötrelmeit (beilleszkedésüket csak a szavak szintjén segítette elő, hogy „*áttelepülőknek*”, majd „*egykori áttelepülőknek*” nevezték őket). Ezért vállalták, hogy vonattal és gyalog — egyik zónából a másikba, és határokon